M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No Ref. / Ser. 656

Title : Jatapatala

656

जटापटल by हयग्रीव

Jatapatala.		: Title
Hayagreeva		: Author
		: Editor
		: Year, Vols.
		: Publisher
656		: Remarks

श्रीगणेशाय नमः ॥ क्रमे यथोक्ते पदजाले मध्यमस्य हिरण्यस उत्तरमेव पूर्वं ॥ अभ्यस्य पूर्वं च नतथोत्तरपदेन सानमेव द्विरुत्तरा मिधीयते ॥१॥ क्रमे यथोक्ते क्रमोद्दा
म्नामित्यादि उक्तक्रमप्रकारेण पदजालेऽपदद्वयं रयं द्वाद्विरभ्यसेत् ॥ द्विवारं पठेत् ॥ अभ्यासप्रकारमेवाह ॥ उत्तरमेव पूर्वं क्रमवत्स दद्वयं गृहीत्वा पूर्वं प्रथमम् उत्तरपदं अ
भ्यस्येत् ततः संधानद्वारा पूर्वं पदमभ्यस्य उत्तरपदे न्यसेत् ॥ एवं प्रकारेण पदद्वयं नेत द्रु तद्विधीयते कथ्यते इति निश्चयार्थे ॥ एतदुदाहरणेन प्रदर्श्यते ॥ अ
ग्निमीळे ईळे अग्निमग्निमीळे ॥ इत्यादि ॥ तथा ॥ इंदुमिद्रिंदुमिंदुमित् ॥ एवमर्धर्चमन्त्रं पठेत् ॥ १ ॥ त्रिभिः पदैस्त्या क्रमणं यत्र तत्र मध्यत्वेन प्यस्य वद्गूते
माध्यमत् ॥ अर्थात् मध्यस्य भवेद्विरुक्तिः नासंदेह इति लिंगनेन प्रदर्श्यते ॥ २ ॥ यत्र त्रिभिः पदैः क्रमणं स्यात् तत्र पदत्रयं गृहीत्वा तन्मध्यस्याभ्यासस
हितस्य मध्यमस्य तत्संधानद्वारा पूर्वमध्यस्य क्रमवदेत्वेव न्यसेत् ॥ ३ ॥ क्रमणात्व्युत्क्रमणातः अर्थान्मध्यमस्य द्विरुक्तिरनावेव ॥ अंत्यपदेऽवसायतत्तः सं
देहं ह संदिग्धं मध्यमे पदे इंगनेन वेष्टनेन प्रदर्शयेत् पदस्य स्वरूपं प्रकरीकुर्यात् ॥ यथा ॥ आसन्न्याणोनः स्मा स्मा २ स्मः प्राणाः स्मातिस्म ॥ यथा मो
पुणानः स्मो मो पुणाः मो इति मो विनिस ॥ इत्यादि पठेदेवं ॥ २ ॥ अभिक्रम क्रमशात्संप्रधानं स्या व्युत्क्रमे व्याकरणप्रमाणं ॥ उक्तः क्रमे व्युत्क्रमणे विशे
षः स्वराः प्रकारे द्वितये प्रभिन्नाः ॥ ३ ॥ अभिक्रमे संतरणा क्रमेत्क्रमाद्वाभ्यामित्यादि प्रातिशाख्यं तदेव प्रधानं स्यात् ॥ तत्रोक्ते संधिर्वेदितव्यः ॥ व्युत्क्रमणे
परिवर्तनं व्याकरणप्रमाणं ॥ तत्रोक्तं वेदितव्यं ॥ तथा ॥ अस्मांऽ अस्मांऽइदिदस्मान् स्मान् स्मांऽ अस्मां इत् ॥ अस्मान् स्मानि त्वस्मान् ऽ अस्मान् ॥ इंदुं दिदि
डुंत्व उद्दृबाहोदृदेवः ॥ तथा ॥ तंतां त्वां त्वंतं तान् ॥ इत्यत्र वंपोन् ॥ स्वराः प्रकृतौ क्रमणप्रकारेण व्युत्क्रमणप्रकारोऽपि ॥ उदात्तत्वस्यैकीभाव इत्यादिप्रातिप
दितमार्गेण भवति ॥ तथा ॥ एतेतेन ॥ इत्याद्यामा यामेतेनोयाम ॥ तथा ॥ अभ्याभिदद्य ॥ १ ॥ भ्य भ्य भ्य भिदि ॥ वंतुः क्रमेक्ति क्रम वत्परीत्य संदर्शये

जटापटल
१

न्मध्यपदस्वरूपं नहिंगयेत्पदजातं विकारि स्याव तेने संहितावत्स्वगृह्यं ॥ ४ ॥ चत्वारि पदानि यत्र क्रमे स्युर्वत्तुः क्रमः तत्र त्रिक्रमवत् उत्क्रमणाव्युत्क्रमण
पर्यावर्तने कृतात्मध्यपदस्वरूपं वेष्टनेन प्रदर्शयेत् यथा कृशानुः सूरुकृशानो० अगादारैगुरुकृष्णा कृष्णौ अरैगगादगादारैगुरुकृष्णा अरैभित्यरैगः कुं इत्यं
विकारि पदग्रहणात् विकारो द्विविधः वर्णागमलक्षणो लोपलक्षणश्च अन्योपि विकारि सर्वं पदक्रमवद्ग्रहीत्वाव्यावर्तने परिवर्तने संहितावत्स्यात्
उद्ग्रहणं कृत्वा तथा इंगयेत् वेष्टयेत् यथा निरुत्वसारमकृतोषसमुषसमकृतत्सुसारमुनिनिरुत्वसारमकृतोषसं कुं इत्यं त्सुसारमिति त्वसारं
अकृतेत्यकृत आयुष्टेतामस्विनात्विनायुष्टतामायुष्टे तामत्विना तथा वित्कंभनेन स्कंभीयान्स्कंभीयान्स्कंभनेन वि त्रि त्वं भनेन स्कंभीयान्।
स्कंभनेनेतिस्कंभनेन स्कंभीयानितिस्कंभीयान् ॥ ५ ॥ सतेक्रमे द्वे पदसंहितास्वरज्ञानं न वर्त्ति क्रमेकं प्रयोजनं अथान्यतः पदसंधिविशेषः स्वराभिधान
चजटाप्रयोजिका ॥ ५ ॥ क्रमं विना हि पदस्य स्वरस्य संहितास्वरस्य ज्ञानं न भवेत् पदसंधानात् विशेषितस्य स्वरस्याभिधानज्ञानं च जटाप्रयोजिका॥
एवं जटाप्रयोजनमुक्त्वं सर्वोपि जटापाठ उदाहरणं क्रमस्वरे यो वः जटा भूतेसम्भवन्नेनोत्र भवेत् निङ् तिङ् विधिः स्वरविधेया यथा ॥ ५ ॥ एकैतेः स्वरैः
पदस्यांश्चमंत्रितजातिकेष्वपि अत्र जटापटलेपदेषु यथास्कृतेः स्वरैः उदात्तवत्येकीभाव इत्यर्थः छक्रमेव स्वरसंधानं पदस्य पदात् तिङ्ः तिङ्ः
इत्यादि विधिर्न भवति आमंत्रितजातिकेष्वपि संबोधनादिष्वपि॥ ॥इति जटापटले प्रथमो वर्गः॥ मध्यस्य स्वरत्रिक्रमे पत्र लुप्यते व्याव
र्तने तत्कृहणं न सर्वतः स्यादन्याति इ ग्रहणं प्रयोजिकं किं वाभिजाते पदे निश्चये तदा ॥ ५ ॥ यत्र त्रिक्रमे मध्यास्थितस्य पदस्य पदकाले स्वरालुप्यते तस्य पदस्य

शिवम्
१

व्यावर्तने परिवर्तने सति सर्वतः सर्वत्र तद्ग्रहणं तस्य लुप्यस्य स्वरस्य ग्रहणं स्यात् अन्यथा लुप्ताक्षरस्य ग्रहणं विना पदनिश्चये जाते सतिकिं नंगयेत् वेष्टयेत् उ नं स्यात्
दाहरणं निराविध्यद्गिरिभ्यो गिरिरिभ्यो विध्यन्निनिराविध्यद्गिरिभ्यः तथा कुरुश्रवणमा वृणिराजानं राजानमवृणि कुरुश्रवेरुश्रवणमा वृणिराजानं इ
संधिर्निपातस्य कदापि नास्त्यथापि पूर्वेण जटास्वदृढः स्वरादिसर्वत्र क्रमवाद्विनिश्चयाः कंपाजादिस्वरसंध्युद्वाश्च ॥ ७ ॥ निपाताक्षरस्य संधानयोग्य
स्यापि कदापि संधिर्नास्ति तथा उपो अस्यदर्शपोउ पो अदर्शि इत्यादि तथापि पूर्वाक्षरेण निपातेन सह जटा कुशालैः पुरुषैः संधिर्दृष्टः यथा अ
भुत्स्य प्र प्रो अभुत्स्यु भुत्स्य प्र तथा अन्यस्या गर्भंगर्भमन्यस्या अन्यस्या गर्भं गर्भमन्यो ३ न्येगर्भगर्भमन्ये अन्य ऊ जनंतजनं वो अन्ये ३ न्य उ जनं त
था किंनन किं कृन नोदुदु न्वदुन्मनोदुत उदुदुहर्षसे हर्षस उदुदुदु हर्षसे सर्वे उदात्तादयः स्वरजात्यादयः कंपा अपि क्रमवत् क्रमवव कारान्तसंहि
तापाठयथा तथैव जटापाठे वेदितव्याः स्वरोदाहरणं सर्वोपि जटापाठः कंपोदाहरणानि योड्यानि त्र्याड्याः कषवोवः के १ क्व वः वोभ्वाओभ्वावावो
भ्वाः अभ्वाः क्व १ क्वाभ्वा अभ्वाः क्वः क्वा ३ भीशवाभीशवः क्व ३ क्वा ३ भीशवः तथा मित्रातनातना मित्रा मित्रातना तनानन तनातनान न
रुष्यानरुष्या ३ ननरुष्या अभिनिहतः अस्मिन्यज्ञपज्ञे ३ स्मिन्नस्मिन्यज्ञे तथा शतरकंपो० यो ३ द्यो ३ यो ३ योयो ३ द्युः भद्योवर्तनि
वर्तनिरद्यो ३ द्योवर्तनिः क्षेपः नृम्णाभ्य १ भ्युतंतम्णाभि तथा सुवांहव्याहव्यासुवांसुवांहव्या हव्यास्य २ भिर्हव्याहव्याभि अप्या ३ यव आप
वोप्य १ भ्या ३ यवः तथा घ्रापुः स्पेना० कृत्वनआस्वा ३ सुकृत्वनकृत्वनआस्व आसुस्वासुस्वास्वा १ सुस्वासु पुष्पाको त्स्नू ३ वीपुष्पाकसु
ष्पाकोत्तीर्णतीरिशादसोरिशादसो कृत्स्नू ३ तीरिशादसः प्रश्लिष्टः इत्थाहिहि ३ त्थेत्थाहि अभीदमिदमभ्य १ भी ३ दं अर्धर्चतिपदमे
२

656

जटापटल ॰ २

कंप्रदृश्यतेतदातदस्यस्यअविरम्यंरेंगयेत सयैकमेवप्रकटंपदंस्वत्वरेणसाकंपरिवर्तनंतदा ७ अथवांतेअर्धर्चसमाप्तौएकमेवप्रकटं
पदंभवतितदाक्रमवत् सरमधीत्यततदाभ्यांसंक्रत्वाविरम्यअवसायप्रदर्शयेत उदाहरणंयथा यन्नासत्यापरावतियद्वास्थोअध्यं
बरेबरे यदातुमध्यमपदंप्रकटंनपूर्वेनपरंतदातद्विद्यमानंपदपरेणअविद्यमानेनपदेनसहअध्यस्यविरम्यक्रमंत्वपठेत अस्योदाहरणं
ईयुषी॰नामायतीनांप्रथमाप्रथमायतीनामायतीनांप्रथमा एवमन्यत्रुक्तत्वात्रह्नंन्तमेत्यादिद्रष्टव्यं ॰ ओकारआमंत्रितजोभिद
वः संधीयमानोभिन्नसंहितायांस्वरेपरेकारवर्जंजटायामुपैतिसंधिंनकरोतिविशेषः ९ नचितिनिश्चयोसंहितायांविषयेआ
मंत्रितजओकारः वायवायाहि अध्वर्यवाद्युह्यादौसंधिप्राप्नुवन्दृष्टः अतोजटायामपिअकारवर्जंस्वरेपरेसंधिंप्राप्नोति अकारेतुनआमो
तीत्यर्थः उदाहरणंयथा आवायोवायवावायो वायोभूषभूषवायोवायोभूष अकारेतु अतिवायोवायोअत्यतिवायो इति अध्व
र्योअद्रिभिरद्रिभिरध्वर्योअध्वर्योअद्रिभिः नैतत्पूर्वस्योदाहरणं कुतः यत्रओकारआमंत्रितःततःपरःअकारः संहितायांपृथक्केनन
ष्टः तदेवोदाहरणंमतं अचतुप्रातिशाख्यमतेसामान्यव्याकरणमतेचाभिनिहतःसंधिर्भवत्येव ९ अनानुपूर्व्येणत्वयत्रसंहिता
पदक्रमाव्युत्क्रमः एवंक्रमः भवेत्क्रारोयम्ना दिकंतमंसजटायामस्याहि इतिसर्वसंमतं १० यत्रपदानुपूर्व्येणपदक्रमेणसंहिता
भवंति तत्रपदक्रमात्व्युत्क्रम्यपुनःक्रमवत्उत्क्रम्यतेनइंगनेनपदंप्रदर्शयेत यथा शुनश्चिछेपंनिदितंनिदितंविद्धुनःशेपश्चुम
छिश्चछेपंनिदितं अयप्रकारउत्तमः श्रीः इतिसर्वविद्यामाचार्याणांमतंहयग्रीवप्रोक्तंजटापटलंसमाप्तं हेतुपटलंसमाप्तं श्रीः शिवम् २

श्रीगणेशायनमः क्रमेयथोक्तेपदजालमेवहिरास्थसेदुत्तरमेवपूर्वं अध्यस्यपूर्वंचतथोत्तरपदेनसानमेवंद्विजटाभिधीयते ॥ १ ॥ क्रमेयथोक्तेक्रमोद्दा
भ्यामित्यादिउक्तक्रमप्रकारेपदजालंपदद्वयंद्वयंहिविरस्यसेह द्विवारंपठेत् अभ्यासप्रकारमेवाह उत्तरमेवपूर्वंक्रमवत्पदद्वयंगृहीत्वापूर्वंप्रथमउत्तरंपदंत्रे
स्यस्यततःसंधानद्वारापूर्वंपदमभ्यस्यउत्तरपदंवस्येत् एवंप्रकारेणपदद्वयमनेनक्रतामभिधीयते कथ्यतेहीतिनिश्चयार्थे एतदुदाहरणेनप्रदर्श्यते अ
ग्निमीळे अग्निमग्निमीळे इत्यादि तथा इंदुमिंदिंद्रदिंद्रुमिंदुमित एवमर्धर्चमंत्रंपठेत ॥ १ ॥ त्रिभिःपदैस्याक्रमणंयत्रतत्रमध्यंतनम्यस्यवपूर्व
मभ्यसेत् अर्थाक्रमस्यस्यभवेद्विरुक्तिःतासंदेहदेत्विंगनेनप्रदर्श्यते २ यत्रत्रिभिःपदैःक्रमणंस्यात् तत्रपदत्रयंगृहीत्वातनम्यस्याभ्यासर
हितस्यमध्यमस्यतत्संधानद्वारापूर्वमभ्यस्यक्रमवदंत्यंवस्येत् उक्रमणाव्युत्क्रमणातः अर्थान्मध्यमस्यद्विरुक्तिःनाभवेत् अंत्यपदअवसायततःसं
देहंवसंदिग्धंमध्यमंपदं इंगनेनवेष्टनेनप्रदर्शयेत परस्यस्वरूपंप्रकटीकुर्यात् यथा असश्चाणोनःस्मास्मारस्माणोनःस्मेतिस्म यथा मो
षुणोनःस्ममोषुणः मोइतिमो स्विनिस्व इत्यादिपठेदृव २ अभिक्रमक्रमशास्त्रप्रधानस्याद्युक्रमेव्याकरणंप्रमाणं उक्तेक्रमेव्युत्क्रमणेविश
षःस्वराःप्रकारद्वितयअभिन्नाः ३ अभिक्रमेसंवरणाक्रमेक्रमोद्वाभ्यामित्यादिप्रातिशाख्यंतदेवप्रधानंस्यात् तत्रोक्तेःसंधिर्वेदितव्यः व्युत्क्रमणे
परिवर्तनेव्याकरणंप्रमाणं तत्रोक्तेवेदितव्यं तथा अस्मांअस्मांइदिदस्मानस्मानुस्मांअस्मांइत् अस्मानस्मानित्यस्मानइभस्मान् इदुदुदिदि
दुत्व उदुवावोदुदेवः तथा तंतांस्तांस्तंतंताम् इत्स्वपोत् स्वराश्चउक्रमणाप्रकारेणव्युत्क्रमणाप्रकारेपि उदात्तवत्येकीभावइत्यादिप्रतिपा
दितमार्गेणाभवंति तथा एतेतेन इत्यायामायामेतेनायाम तथा अश्वमिद्द्या भ्यश्वस्यभिदि वन्तुःक्रमक्रिक्रमवतरीत्यसंदर्शये